

השלכות משבר הקורונה על השכירים והעצמאים בחברה הערבית

ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא

ראשת התוכנית לחברה הערבית במכון הישראלי לדמוקרטיה ושותפה בקרן פורטלנד

איימן סוף

יועץ לוועד ראשי רשויות ערביות ושותף בכיר בפורטלנד

כותבי המסמך מבקשים להודות לצוות תעסוקה בוועד הערבי לחירום:

גב' נוא ג'השאן בטשון, מנכ"לית קו אימפקט, השותפות לקידום תעסוקה בחברה הערבית

מר חוסאם אבו בכר, מנהל ביטוח לאומי, סניף עפולה

גב' סמאח ג'לג'ולי, מנהלת מרכז אזורי ריאן טירה

מר איחסאן הנן, מנכ"ל אלפנאר המפעילה את מרכזי ריאן

גב' יוספה מרגולין ולנסי, רכזת מדיניות תעסוקה בעמותת סיכוי

מר אמג'ד שביטה, מנכ"ל שותף עמותת סיכוי

ד"ר סיגל שלח, מנכ"לית ג'וינט ישראל

גברת סוזן חסון, משנה למנכ"ל ג'וינט ישראל-תבת

מר עלאא גנטוס, יועץ ועד ראשי רשויות ערביות

תוכן עניינים

1	מבוא
1	נתוני רקע כלכליים-חברתיים של החברה הערבית
3	הפערים הדיגיטליים
4	ההשלכות התעסוקתיות של משבר הקורונה בחברה הערבית
5	דורשי עבודה והכשרות מקצועיות
6	עסקים קטנים ובינוניים בחברה הערבית
8	המלצות

בשנים האחרונות נקטה הממשלה במספר צעדים שנועדו לשלב את החברה הערבית בשוק העבודה, תוך מתן דגש על שילובן של נשים ערביות. צעדים אלו נחלו הצלחה בלתי מבוטלת: שיעור התעסוקה של גברים ערבים בגילי העבודה (25-64) עלה משיעור של 71.6% ל-76.3% בשנים 2010-2018 ושל נשים ערביות מ-27.1% ל-38.2% על פני אותה תקופת זמן. יחד עם זאת, ישנם גם מרחבים בהם ניכרת התקדמות איטית. כך לעניין שיעור העלייה בשכר המועסקים מהאוכלוסייה הערבית, הנמוך באופן ניכר משל מקביליהם היהודים. בשנים 2010-2017, העלייה בשכר של שכירים ערבים עמדה על 28%, בעוד שבקרב שכירים יהודים עלה השכר ב-34%. הפער גדול יותר כאשר משווים בין נשים בלבד - שכרן של שכירות ערביות עלה ב-16% לעומת עלייה של 37% בקרב שכירות יהודיות באותה תקופה. משבר הקורונה עלול להעמיד בסימן שאלה את המשך התקדמות ההשתלבות של האוכלוסייה הערבית בשוק העבודה, הן לעניין היקף התעסוקה, הן לעניין רמת השכר והן לנושאים נוספים.

בדומה למתרחש במדינות אחרות ברחבי העולם, משבר הקורונה הפוקד את מדינת ישראל בימים אלו מלווה בצעדי חירום שנקטה הממשלה אשר הפחיתו באופן משמעותי את הפעילות הכלכלית בישראל. לצעדים אלו ישנן השלכות מידיות על תחומים רבים, ועל קבוצות אוכלוסייה רבות שנתוני הרקע ואופן היערכותן למשבר שונה וטעון התאמות מיוחדות. במסמך זה נבקש לפרט את עמדת הנחיתות הכלכלית, החברתית והדיגיטלית ממנה מתייצבת החברה הערבית למול המשבר, את הפגיעה שחלה בתעסוקה ובכלכלה בחברה הערבית ואת הסיכון לפגיעה עתידית שעלולה להתחולל במידה והממשלה לא תתייחס לצורכי החברה הערבית. מתוך כך נציע איך ניתן לצמצם את הפגיעה בציבור הערבי בישראל ובמקביל, להתייחס לצוק העיתים כמצב אותו ניתן לנצל את המשבר כדי לחולל שינויים שיקדמו את החברה הערבית בשוק העבודה.

יצוין כי סקרים על השפעות משבר הקורונה של מרכז גוטמן במכון הישראלי לדמוקרטיה מצביעים על כך שהחברה הערבית חוששת לגורלה נוכח המשבר באופן יותר משמעותי מהציבור היהודי בישראל. מעל לחמישית (121%) מהנשאלים הערבים ענו שהם בלחץ רב מאוד, לעומת פחות מ-5% בקרב יהודים. כמו כן, שיעור ניכר של כשליש מהערבים מביע חוסר אמון בגורמים המקצועיים מתחום הכלכלה בממשלה, לעומת כ-13% בקרב יהודים. למרות שכרגע עוד לא ברור מהו עומק הפגיעה בציבור העובדים הערבים, מתוך אותם שכירים שנפלטו משוק העבודה עקב משבר הקורונה, 57% מהאוכלוסייה הערבית, לעומת 25% מהאוכלוסייה היהודית, לא בטוחים שיחזרו לעבוד במקום עבודתם. אנו סבורים שיישום נכון של ההמלצות במסמך ימתנו את עמדות הציבור הערבי וישפרו את מצבו החברתי-כלכלי הן בטווח הקצר הן בטווח הארוך.

נתוני רקע כלכליים-חברתיים של החברה הערבית

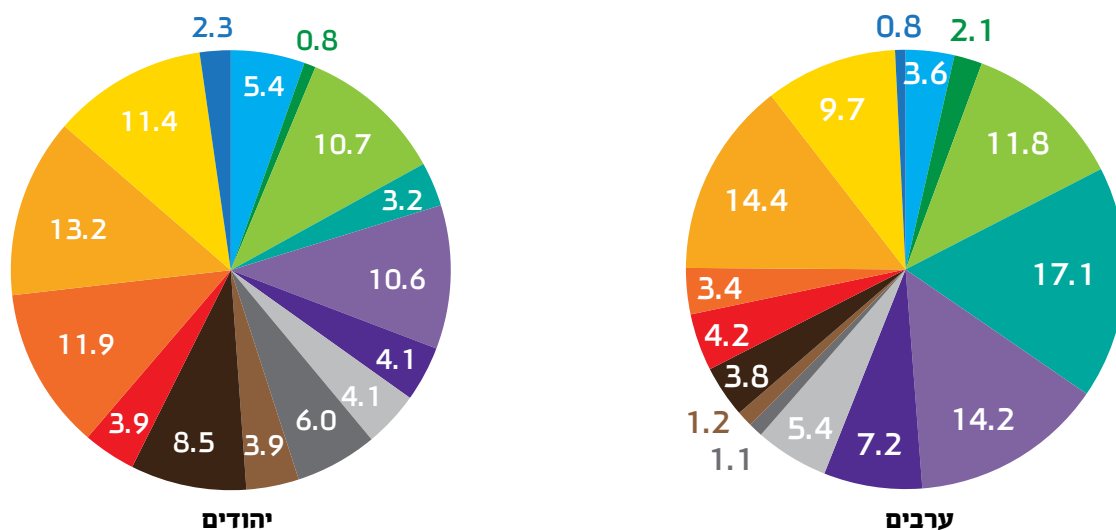
יכולתן של קבוצות אוכלוסייה שונות בישראל להתמודד עם משבר הקורונה תלויה במידה רבה במצבן טרם המשבר. טרם פרוץ המשבר, כ-47% מהמשפחות בחברה הערבית היו מתחת לקו העוני, כאשר במזרח ירושלים ובנגב ממדי העוני גבוהים במיוחד ועמדו על כ-70% בשנים האחרונות. כמו כן, כאמור, שיעורי התעסוקה והשכר הממוצע בקרב גברים, ובמיוחד נשים בחברה הערבית נמוכים בהשוואה לחברה היהודית.

טבלה 1: שיעור התעסוקה ושכר ממוצע בקרב בני 25-64, לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה

גברים יהודים (לא חרדים)	גברים ערבים	נשים יהודיות (לא חרדיות)	נשים ערביות	
87%	76%	83%	38%	שיעור התעסוקה (2018)
15,327	8,552	9,928	5,791	שכר ממוצע (שכירים, 2017)

פילוח הנתונים מגלה כי האוכלוסייה הערבית מרוכזת בענפי תעסוקה שבהם השכר נמוך, הפגיעים למשברים. כפי שעולה מתרשים 1, מועסקים ומועסקות מהחברה הערבית מרוכזים כיום בענפי הבנייה, המסחר, החינוך והתעשייה והכרייה. גם בענפי החקלאות, התחבורה והאירוח יש למועסקים ערבים ייצוג יתר בהשוואה למועסקים יהודים. מנגד, בענפים עתירי הכנסה כמו מידע ותקשורת ושירותים פיננסיים יש לאוכלוסייה הערבית ייצוג חסר בולט. ייצוג החסר בולט בייחוד בענפים בהם ניתן לעבוד גם מהבית בלי פגיעה בתפוקה. תימוכין לעניין זה מצויים בסקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה מראשית חודש אפריל לפיו, שיעור הערבים שהמשיכו לעבוד מהבית עקב משבר הקורונה היה נמוך באופן משמעותי משיעור היהודים (16% לעומת 28%).

תרשים 1: שיעור מועסקים לפי ענפי כלכלה, 2018

מקור: הלמ"ס, השנתון הסטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.12.

הפערים הדיגיטליים

הפער הדיגיטלי בין החברה הערבית והיהודית, מתברר ומתעצם נוכח המשבר. הפער הדיגיטלי הוא רב-מימדי ובא לידי ביטוי במספר אופנים: בנגישות הפיזית (תשתיות תקשורת, רוחב פס, ציוד קצה וכו'); במודעות לאפשרויות הגלומות בשימוש באינטרנט; וברמת האוריינות הדיגיטלית (מיומנויות וכישורים המאפשרים שימוש מיטבי באינטרנט). בתקופה בה האוכלוסייה כולה נדרשת להקפיד על ריחוק חברתי והימנעות מהתכנסויות פיזיות מכל סוג, הפער הדיגיטלי מורגש ביתר שאת. כאמור, ענפי תעסוקה שמתבססים על מפגש פיזי בין אנשים - כגון הסעדה, קמעונאות, תיירות, חינוך וכד' - נפגעו באופן חד יותר מענפים שמתאימים יותר לעבודה מהבית, כמו ענף ההייטק. כאמור, בהיותה אוכלוסייה מוחלשת, האוכלוסייה הערבית מרוכזת בענפים רבים שנפגעו במהלך המשבר. אך הפגיעה אינה נובעת רק בשל ריכוזה של האוכלוסייה הערבית בענפים שנפגעו במשבר. היא נובעת גם בשל הפער הדיגיטלי בין האוכלוסייה הערבית והיהודית. לעובדת הערבית הממוצעת יהיה קשה יותר לעבוד מהבית משלל סיבות: תשתית אינטרנט ירודה ביישובים ערביים רבים, אוריינות דיגיטלית נמוכה ומחסור בציוד קצה. הפגיעה אינה מתמצה באלו שנמצאים בתוך שוק העבודה אלא תקפה גם לדורשי עבודה, כפי שיובא בהמשך.

מהסקר החברתי של הלמ"ס לשנת 2018 עולה כי ל-60% מהאוכלוסייה הערבית ו-81% מהאוכלוסייה היהודית יש חיבור לאינטרנט מהמחשב בבית. לפי סקר זה רק 31% מהאוכלוסייה הערבית, לעומת 53% מהאוכלוסייה היהודית, השתמשו באינטרנט לצורכי עבודה. לעניין זה, על פי נתוני איגוד האינטרנט, השימוש של האוכלוסייה היהודית באינטרנט מאופיין בפונקציונאליות (כגון מילוי טפסים, ביצוע שירותים בצורה מקוונת, שימוש בדואר אלקטרוני ועוד) לעומת האוכלוסייה הערבית שממעטת להשתמש באינטרנט לצרכים אלו ומשתמשת באינטרנט לצורכי תקשורת חברתית ובידור. השימושים השונים נובעים הן מהעלות המופחתת של גלישה דרך הטלפון הנייד (הן המכשיר עצמו והן חבילת הגלישה דרך הטלפון הנייד זולים לעומת מחשב וחיבור לתשתית אינטרנט) והן בשל אוריינות דיגיטלית נמוכה יותר. בסקר מיומנויות בוגרים (PIAAC) של ה-OECD שנערך בשנת 2015, הציון הממוצע של ערבים בפתרון בעיות בסביבה מתוקשבת היה 238 לעומת 280 בקרב יהודים (ממוצע ה-OECD עמד על 279).

לנגישות הנמוכה לתשתית אינטרנט ולאוריינות הדיגיטלית הנמוכה יש השפעות על שוק העבודה בייחוד בעת הזו. אנו מאמינים שהמשבר והפערים הדיגיטליים שחודדו בעקבותיו מהווים הזדמנות לפעול כדי לצמצם את הפערים החברתיים והכלכליים בין האוכלוסיות. השארת המצב על כנו עלולה לשעתק את הפער הדיגיטלי ואף להרחיב אותו כך שאזרחים ערבים רבים יתקשו לקחת חלק מלא בחיים החברתיים והכלכליים העתידיים בישראל. מנגד, פעולה מתואמת בין גורמים ממשלתיים, רשויות מקומיות והחברה האזרחית יכולים להביא לשינוי אמיתי לטווח הארוך ממנו תצא נשכרת לא רק החברה הערבית, אלא החברה הישראלית כולה.

יצוין כי אנו עדים לנכונות גבוהה של עובדים ושל דורשי עבודה להשתתף באירועים דיגיטליים - וובינרים בזום ובפייסבוק, סדנאות לשיפור המיומנויות הרכות בשוק העבודה, אירועים ופגישות בנושא תעסוקה ועוד. לצערנו, אנו עדים גם למשתתפים רבים שנאלצו לבטל את השתתפותם עקב קשיי קליטה או חוסר בתשתיות תקשורת להשתתפות בלמידה. לצד ההשלכות השליליות הברורות של המשבר, תקופה זו מהווה הזדמנות לנצל את המצב ולהאיץ את תהליכי הכנת האוכלוסייה הערבית לעולם העבודה העתידי, בין אם על ידי הכשרות מקצועיות מרחוק או עבודה מהבית. עקב המשבר מעסיקים רבים מבינים שתעסוקה היברידית היא אפשרית ובהתאמות הנדרשות היא אף יכולה להיות יעילה יותר. עם זאת, היעילות של עבודה מרחוק מותנה בצעדים לשיפור תשתיות התקשורת ביישובים הערביים ובהעלאת האוריינות הדיגיטלית.

ההשלכות התעסוקתיות של משבר הקורונה בחברה הערבית

המשבר הבריאותי עקב התפשטות נגיף הקורונה הפך למשבר כלכלי בישראל החל מיום 16 במרץ 2020, בו החליטה הממשלה על שורה של צעדי חירום שהאטו באופן משמעותי את הפעילות הכלכלית והביאו לצמצום חד בכוח העבודה ולעלייה חדה בשיעור דורשי העבודה. לפי נתוני שירות התעסוקה, נכון לסוף חודש אפריל 2020, כ-1.1 מיליון ישראלים נרשמו כדורשי עבודה, מתוכם כ-900 אלף דורשים חדשים מתחילת מרץ. ענפי הכלכלה העיקריים שנפגעו עקב המשבר הם חינוך, שירותי מנהל, שירותי אירוח ואוכל ומסחר. בענפים אלו שיעורי ההשבתה בהם גבוהים וכיוצא בזאת גם שיעור דורשי העבודה. ענפי הכלכלה שהיקף ההשבתה בהם גבוה הם ענפים בהם השכר הממוצע נמוך יחסית, ולכן דווקא אוכלוסיות שבימים רגילים מצבן בשוק העבודה ירוד הם אלו שנפגעו בצורה הקשה ביותר. כפי שעלה מתרשים 1, העובדים הערבים מרוכזים בענפי תעסוקה שהשכר בהם נמוך ולכן אין זה מפליא שאוכלוסייה זו נפגעת מהמשבר באורח חמור יותר.

לפני נתוני הלמ"ס ושירות התעסוקה, בעוד שהערבים היוו 13.9% מהמועסקים בשנת 2018, במרץ 2020 הם היוו 17.2% מדורשי העבודה החדשים. פילוח לפי מגדר מעלה שנשים ערביות הן אלו ששילמו את המחיר הכבד ביותר - הן היוו 4.5% מהמועסקים בשנת 2018 וכעת הן מהוות 7.7% מדורשי העבודה. מנתוני שירות התעסוקה לאמצע אפריל עולה כי חלה עלייה של האוכלוסייה הערבית בכלל דורשי העבודה ל-25% (מ-17.2% במרץ, כאמור).

קשה לאמוד את מספר תובעי קצבת אבטלה בחלוקה לפי קבוצות אוכלוסייה מנתוני המוסד לביטוח לאומי, משום שזה אינו אוסף נתונים בפילוח מגזרי. לעניין זה אנו ממתינים למענה לבקשת חופש מידע. יחד עם זאת, מנתוני המוסד לביטוח לאומי הנכונים ל-26 באפריל 2020 עולה כי מספר יישובים ערביים וערים מעורבות נמצאים בראש דירוג שיעור תובעי האבטלה. כך למשל יפו מדורגת במקום השני רק לאילת, וסניפי רמלה, נצרת עילית, עכו ונצרת נמצאות בין 15 הסניפים המובילים בשיעורי תובעי אבטלה. כלומר, מנתונים ראשוניים על השפעת המשבר על שק העבודה עולה שהאוכלוסייה הערבית נפגעה באופן יחסי יותר מהציבור היהודי בישראל.

תחולת העוני הגבוהה בחברה הערבית ואחוז ניכר שנמצאים על סף עוני מונעים מ-42% מהאוכלוסייה הערבית מרווח ביטחון בדמות כסף נזיל בעתות משבר. שיעור זה כפול מהשיעור בקרב האוכלוסייה היהודית. אין זה מפליא אפוא שרק 28% מהערבים בסקר מעריכים שיוכלו להתקיים מכסף נזיל לחודשיים או יותר, לעומת 56% בקרב היהודים. זהו מצב מסוכן שעלול להוביל משפחות רבות לעוני עמוק שכן ההערכות הן שיידרש זמן רב (לפחות חודשיים מתחילת אפריל) עד לחזרה לפעילות מלאה, וגם אז לא בהכרח תהיה חזרה מלאה של עובדים בענפים שנפגעו קשה מהמשבר. בעיית הנזילות בקרב האוכלוסייה הערבית תאלץ, וכבר מאלצת, שיעור גבוה לבקש הלוואה. כשליש מהמשיבים הערבים בסקר ענו שהם מתכננים לקחת הלוואה או שכבר ביקשו אחת. זאת לעומת 14% בלבד בקרב יהודים. כמו כן, מעל למחצית מהמשיבים הערבים שלא היו במינוס לפני פרוץ המשבר חושבים או בטוחים שייכנסו לאוברדרפט אם המצב הנוכחי יימשך. העובדה שהמערכת הבנקאית לא נגישה דייה לאוכלוסייה הערבית, ושאוכלוסייה זו מתקשה לקבל הלוואות, עלולה ליצור מצב שבו משפחות רבות יפנו לשוק האפור או השחור כדי לכסות את האוברדרפט.

דורשי עבודה והכשרות מקצועיות

מלבד העובדה שעובדים ערבים רבים ספגו מכה כלכלית קשה, בעיות נוספות הייחודיות לציבור העובדים הערבים עלולות להחמיר את מצב האוכלוסייה הערבית. כידוע, אוכלוסיות הנמצאות בשוליות חברתית וכלכלית מתקשות יותר לחזור לשוק העבודה, בייחוד לאחר משברים כלכליים. ההערכות של שירות התעסוקה הן שכ־72 אלף ערבים לא יצליחו להשתלב בשוק העבודה בתום המשבר. היצע העובדים שנוצר עקב המשבר, כמו גם הביקוש הנמוך יותר לעובדים עקב ההתאוששות האיטית הצפויה של המשק אחרי היציאה מהמשבר, עלולות להותיר את האוכלוסייה הערבית, מחוץ לשוק העבודה לזמן רב. כדי להקל על השתלבותם המחודשת, על הממשלה לנקוט בצעדים שיישמרו את אותן קבוצות קרוב לשוק העבודה, לתמך מעסיקים להחזירם למשרותיהם (בין היתר על ידי תוכניות הנותנות לאוכלוסיות שממעטות להשתתף בשוק התעסוקה עדיפות) ולהגדיל באופן משמעותי את מערך ההכשרות המקצועיות לאוכלוסייה הערבית ולהתאימו לשוק העבודה הנוכחי והעתיד.

ארגון ה־OECD וארגונים בינלאומיים גדולים המליצו למדינות לנקוט במספר צעדים עיקריים, ובראשם גישור שיכסה את תקופת המשבר, לצד בניית יכולות שיסייעו לעובדים להתאים את כישוריהם לשוק העבודה המשתנה. במספר מדינות ה־OECD קיימות תוכניות לסבסוד שיעור מוגדר משכרם של עובדים כדי לתמך מעסיקים להמשיך להעסיקם או, במקרה שלא ניתן להמשיך להעסיקם בשל מגבלות בריאותיות, תמרוך מעסיקים שלא יפטרו את עובדיהם.

בישראל, הגוף העיקרי שאמון על קידום תעסוקה בחברה הערבית הוא מרכזי התעסוקה 'ריאן'. כחלק מהקיצוצים בהוצאות המדינה נתבקשו מרכזי 'ריאן' לקצץ ב־20% מהסעיף התקציבי של כוח האדם. אנו מאמינים שצעד זה עשוי לפגוע ביכולתה של הממשלה לספק פתרונות לאוכלוסייה הערבית במשבר הקורונה, מכמה סיבות: ראשית, עבודתם של מרכזי 'ריאן' חשובה ומשמעותית דווקא בעת זו מאחר והם מסייעים לטיפול בבקשות לקבלת דמי אבטלה למאות ואלפי שכירים שנפלטו משוק העבודה ונמצאים בחל"ת. העומס על לשכות התעסוקה והמוסד לביטוח לאומי גבוה גם כן, ונחיצותם של מרכזי 'ריאן', שביכולתם לסייע לאוכלוסייה דוברת ערבית, רק גוברת בזמנים אלו. שנית, מאז החלו הצעדים להגבלת התנועה ולצמצום פעילות המשק, מרכזי 'ריאן' קיבלו אלפי פניות. רוב הפניות היו בנושאים מגוונים שקשורים למשבר הקורונה: הפניה למשרות, הסבר על מיצוי זכויות במשבר הקורונה וכד'. אין עוד גורם בחברה הערבית ובוודאי לא מקרב הרשויות הממשלתיות אשר לו הידע והמיומנות לטיפול ומענה לפניות מסוג זה, בעת הזו. קיצוץ תקנים ייאלץ רבים לפנות לגורמים אחרים שספק אם יוכלו לתת מענה הולם ומקצועי כמו במרכזי 'ריאן'. שלישית, במרבית מרכזי 'ריאן' עבודת הרכזים הוסבה בעקבות המצב לעבודה מרחוק. סדנאות לכישורים רכים, קורסים ללימוד השפה העברית ופגישות פרטניות מועברים כעת באופן וירטואלי. המשך עבודתם של הרכזים קריטית להמשך שגרת הטיפול באוכלוסיית מבקשי העבודה וההכשרות המקצועיות.

כמו כן, פעילותם של ארגוני החברה האזרחית שמקדמים תעסוקה בחברה הערבית - דוגמת קולקטיב אימפקט, צופן, ItWorks, ג'וינט־תבת - יכולים גם הם להועיל. הקשרים של ארגונים אלו עם מעסיקים והבנתם את המתרחש בשטח יכולה לסייע לקידום חזרתם והשמתם של עובדים ערבים שאיבדו את עבודתם עקב המשבר. בנוסף, ישנן מספר תוכניות של משרד הרווחה, כגון 'אשת חיל' ו'נושמים לרווחה' אשר הוכחו כיעילות בשיפור רווחתן של משפחות ערביות אשר השתתפו בתוכנית הן על ידי מיצוי זכויות והן על ידי העלאת שיעור התעסוקה. תוכניות אלו קריטיות בעת זו על מנת לחזק את מיומנויותיהם של נשים וגברים רבים מהחברה הערבית שנתוני הפתיחה החלשים שלהם יקשו עליהם להשתלב בשוק העבודה ללא תמיכה.

עסקים קטנים ובינוניים בחברה הערבית

ככלל נראה שמי שנפגעו מהמשבר באופן קשה אפילו יותר משכירים הם העצמאיים והעסקים הקטנים והבינוניים. בהיעדר הגנה סוציאלית, בעלי עסקים תלויים לחלוטין במחזור העסקים. לכן, כאשר ממשלת ישראל הורתה על סגירת כלל בתי העסק, למעט מקומות חיוניים, המשמעות הייתה בלימה כמעט מוחלטת של ההכנסות, כאשר במקביל המשיכו העסקים לשאת בתשלום של חלק ניכר מההוצאות. חשוב להדגיש ש־96% מהעסקים בחברה הערבית הם עסקים קטנים ו־66% מהמועסקים הערבים מועסקים בעסקים קטנים. בנוסף, 54% מהעסקים בבעלות ערבית הם עסקים שהמחזור העסקי שלהם נמוך מחצי מיליון ש"ח בשנה. נתונים אלו מדגישים את חשיבות העסקים הקטנים בכלכלת היישובים הערביים.

כמענה למצוקת המשק, פרסמה הממשלה את חבילת הסיוע בגובה 80 מיליארד ש"ח, מתוכם כ־35 מיליארד ש"ח לעסקים קטנים ובינוניים. עם זאת, רכיבים רבים בתוכנית אינם מותאמים לעסקים בחברה הערבית ויש חשש ממשי שרבים מהם לא יקבלו מענה הולם. אחד הרכיבים העיקריים לסיוע לעסקים קטנים ובינוניים להתמודדות עם המשבר הוא פתיחת מסלול ייעודי בקרן ההלוואות בערבות המדינה.

במסגרת מסלול זה הורחבה הזכאות לסיוע ושופרו התנאים לעומת המסלולים "הרגילים". אולם, עסקים רבים בבעלות ערבית חווים חסמים בקבלת ההלוואה עקב אי הגמשת הקריטריונים. על פי מידע שנמסר על ידי החשכ"ל בוועדת הכספים של הכנסת בתאריך 19.4.20, מתוך כ־40 אלף בקשות שהוגשו לקרן, 15% היו של עסקים מיישבים ערביים ורק 4% מהבקשות המאושרות היו של עסקים מיישבים ערביים. לפי דיווחים מהשטח עולות שתי מגבלות עיקריות: האחת, הגבלות או עיקולים על חשבון הבנק - קריטריון המתנה את קבלת ההלוואה בערבות המדינה בכך שלעסק אין היסטוריה הגבלות או עיקולים על חשבון הבנק של העסק או של בעליו. אמנם, זהו קריטריון מובן, יחד עם זאת הוא אינו מבדיל בין עסקים עליהם הוטלו הגבלות בחשבון לפני שנים רבות או לאחרונה וגם לא לפי כמות השיקים החוזרים.

המגבלה השנייה הינה הלוואות מצומצמות. בעלי עסקים רבים טוענים שהסכום שאושר להם נמוך משמעותית מזה שביקשו, באופן שלא מאפשר להם לעמוד בהתחייבויותיהם ובמידה רבה מייתר את ההלוואה. בנוסף, במידה ולעסק אין ביטחונות, אותו שיעור מסכום ההלוואה יופקד בבנק כביטחון (העסק ישלם ריבית על מלוא סכום ההלוואה), מה שמקטין עוד יותר את סכום ההלוואה בשל העובדה שהבנקים מפרישים 15% מהסכום שהמדינה לא ערבה עליהם. בנוסף למגבלות לעיל, פרסומים בתקשורת מעידים על קריטריונים קשיחים נוספים העלולים להרתיע עסקים קטנים ובינוניים מלהסתמך על הלוואות בערבות המדינה, דוגמת דרישת הערבות האישית שלא הוקלה, החלה כל על בעל העסק או ריבית גבוהה מהריבית הממוצעת בשוק.

פרט לקרן ההלוואות בערבות המדינה, הממשלה הכריזה על מספר צעדים נוספים לטיפול במשבר העסקים. מענק לעצמאיים ובעלי עסקים קטנים נקבע תחילה לגובה של עד 6,000 ש"ח לחודש מרץ ועד 8,000 ש"ח לחודש אפריל. בהמשך עודכן סכום המענק של אפריל ל־70% מההכנסה החייבת ועד לתקרה של 10,500 ש"ח, לבעלי עסקים שהכנסותיהם ירדו בעקבות משבר הקורונה. כמו כן, פורסם על הקמת קרנות השקעה משותפות לממשלה ולגופים מוסדיים המיועדות לטפל באשראי חוץ בנקאי של חברות ישראליות בסך של 4.5 מיליארד ש"ח. רכיב נוסף בתוכנית הכלכלית קובע כי יוקמו מסלולי סיוע של משרד הכלכלה לצורך התאמות למכירה מקוונת ועידוד השקעות יצוא בסכום של 700 אלף ש"ח. תפקידם של בעלי העסקים הקטנים והבינוניים בכלכלת היישובים הערביים היא קריטית. היעדר אשראי אשר יסייע לגשר על הפער התזרימי שנוצר עקב המשבר עלול להוביל לקריסה של עסקים שלא יצליחו להתאושש. יתרה מכך, בדומה לאמור

בנוגע לעובדים השכירים ומבקשי העבודה - מצב כלכלי קשה של עסקים מהווה כר פורה להלוואות מהשוק האפור והשחור שכבר היום "משגשגים" בחברה הערבית. להלוואות מסוג זה עלולות להתלוות השלכות קשות של הגברת מקרי האלימות והפשעה בחברה הערבית.

במצב הנוכחי רבים מהחברה הערבית מרגישים שעתידם הכלכלי והתעסוקתי נמצא באי ודאות גבוהה. ניסיונם רב השנים מול רשויות המדינה והיחסים המורכבים עימן רק מעמיקים את החשש שקולם שוב לא ישמע. כדי להפיג את חששות החברה הערבית וכדי להמשיך לבנות את האמון שנוצר עקב תוכניות כלכליות שהשקיעו מיליארדים בחברה הערבית, על הממשלה לנקוט צעדים מהירים וחד משמעיים שיתאימו את המענה לצורכי אוכלוסייה זו. להלן המלצותינו לצעדי מזעור נזקי המשבר הכלכלי בחברה הערבית:

שקיפות ומיצוי זכויות

- מעקב של שירות התעסוקה והמוסד לביטוח לאומי על שיעורי האבטלה בחברה הערבית על מנת לקבל אומדן מהימן על הפגיעה בעובדים הערבים. המעקב צריך לכלול פילוחים לתת-קבוצות באוכלוסייה הערבית שייטכן ונפגעו במיוחד: למשל נשים, קבוצת גיל, אזורים גיאוגרפיים, וענפי תעסוקה.
- הגברת מיצוי הזכויות בקרב האוכלוסייה הערבית בכל תחומי התעסוקה ע"י משרדי הממשלה והגופים הרשמיים הרלוונטיים על ידי הנגשת המידע בשפה הערבית, מתן אפשרות למילוי טפסים באופן מקוון בשפה הערבית, מענה טלפוני בשפה הערבית, עיבוי כוח האדם בלשכות התעסוקה והקצאת כלים תומכי השמה בקרב דורשי עבודה.
- לאסוף, לנתח ולפרסם מידע לגבי כמות הבקשות וסכומי ההלוואות והמענקים שניתנו לבעלי עסקים, לפי חתך אוכלוסייה או ישובים.

סבסוד ותמריצים

- כדי לשמור את האוכלוסייה החלשה בשוק העבודה או להחזירה מהר ככל הניתן במידה ונפלטה ממנו, מוצע שהמדינה תסבסד לתקופה מוגדרת 75% מהשכר של עובדים בשכר נמוך בענפים שנפגעו קשה בתקופה זו. כמו כן, לקבוע תקרה גבוהה יותר של שכר עבור משפחות עם מפרנס יחיד.
- יש לוודא כי אוכלוסיות מוחלשות (כגון: עובדי חברות כ"א, עובדים עונתיים וכו') שלא הוצאו לחל"ת נוכח תנאי העסקתם (היותם עובדים לא קבועים), ומצד שני, לא משתכרים נוכח משבר הקורונה יוכלו לממש את זכאותם לדמי אבטלה, או להכניס אותם למעגל מקבלי המענקים.
- לפעול לכך שגם צעירים בגילאי 18-20 יהיו זכאים לדמי אבטלה, לפחות עקב משבר הקורונה, זאת נוכח העובדה כי משבר הקורונה פוגע באופן מוגבר בציבור הצעירים העובדים.

- יש לערוך שינויים במסלולי התעסוקה של משרד הכלכלה כך שיוקלו הקריטריונים לזכאות לעסקים קטנים וזעירים בחברה הערבית, יינתן משקל גדול יותר להעסקת עובדים ערבים ויתומצו עסקים שיעתיקו את מקום פעילותם ליישובים ערביים.
- לתמרץ מעסיקים אשר יעסיקו נשים ערביות במתכונת היברידית או בעבודה מלאה מהבית. המשבר מהווה הזדמנות עבור נשים רבות לעבוד במשרות גמישות ללא צורך ביוממות במרבית השבוע.
- מוצע לגבש מנגנון הטבה למעסיק שיחזיר את העובדים הערבים שהוציא לחל"ת.
- מתן תמריצים למחפשי העבודה שיבחרו בהסבה מקצועית מותאמת שוק העבודה העתידי.
- מתן תמריצים לחברות ולאזורי תעשייה אשר יקלטו עובדים מהחברה הערבית בהיקפים גדולים.

תוכניות הכשרה, העצמה והתמחות

- להרחיב תוכניות למסלולי תעסוקה לחברה הערבית - תוכניות אלו מציעות תמריצים לקליטת עובדים מהחברה הערבית. נוכח המשבר והעלייה הצפויה בביקוש לתעסוקה, על הממשלה להרחיב מסלולים אלו ולשקול שינוי בקריטריונים שייתן עדיפות מוגברת לעובדים מהחבר הערבית.
- להאיץ הכשרות מקצועיות מקוונות עבור עובדים בחברות המוכנות לעבור שינויים ארגוניים שיעלו את נפח העבודה מרחוק.
- להחזיר את פעילות מרכזי 'ריאן' למתכונת מלאה ולשקול את הרחבת פעילותם, בעיקר בתחומי קשרי מעסיקים והכשרות מקצועיות.
- להגביר את היצע ההכשרות המקצועיות המקוונות במרכזי 'ריאן' על ידי הקמת תשתית ללמידה מרחוק שתשרת את המרכזים גם לאחר המשבר. כמו כן, לדאוג שלמרכזי 'ריאן' תהא היכולת לספק ציוד קצה למשתתפים שאין ביכולתם להשתתף בלמידה מרחוק.
- להרחיב תוכניות השמה מגוונת (כגון קולקטיב אימפקט, צופן ואחרים) בדגש על המגזר העסקי ותוכניות לסיוע למשפחות החיות בעוני ובהדרה חברתית כגון 'אשת חיל' ו'נושמים לרווחה'.
- קידום תוכניות התמחות בשכר של צעירים ערבים בוגרי תואר ראשון בחברות גדולות במשק.

תמיכה בעסקים קטנים ובינוניים

- לגבי הקריטריונים של קרן ההלוואות בערבות המדינה, אנו מציעים שהמדינה תתעלם מההגבלות או העיקולים שהוטלו לפני שנת 2017 ותתבסס על ההיסטוריה הפיננסית של העסק בשלוש שנים האחרונות; לצמצם את הדרישה לביטחונות ולהסתפק בשעבוד הציוד של בית העסק; להפעיל מעקב של הקרן על שיעור ההלוואות המאושרות לבעלי עסקים מהחברה הערבית במסגרת התקנות החדשות וקביעת יעד סביר לאישור ההלוואות בערבות מדינה חברה הערבית (לפחות 15%).
- להבטיח שעסקים בבעלות ערבית יקבלו את חלקם מתוכנית בנק ישראל להגדלת היצע האשראי לעסקים קטנים ובינוניים (סה"כ גובה התוכנית 5 מיליארד ש"ח).
- להקים מערך להלוואות המכיר בייחודיות העסקים הקטנים והבינוניים בחברה הערבית תוך הגדרת פתרונות ממוקדים. כדי להבטיח שיעור גבוה יותר של בעלי עסקים שהלוואתם מאושרת, יש להעלות את שיעור ערבות המדינה הכוללת שניתנת להלוואות בקרן ייעודית זו משיעור של 15% הקיים כיום לשיעור כפול לפחות (30%).
- לעודד הקמת מערכת שיווק דיגיטלית לעידוד עסקים בבעלות ערבית לפעילות מקוונת, בין אם בדרך של מכסות, בין א בדרך של קביעת מסלולים יעודים לחברה הערבית לתוכניות של משרד הכלכלה.

צמצום הפער דיגיטלי

רבות מן ההמלצות תלויות בסגירת הפער הדיגיטלי בין האוכלוסייה הערבית ליהודית. הבסיס לעבודה מרחוק ולמידה מרחוק הוא תשתיות תקשורת, ציוד קצה ואוריינות דיגיטלית. ללא אלו תהליכים רבים יתקשו להתרומם. על כן, אנו מציעים להתבסס על ההמלצות של איגוד האינטרנט הישראלי על אינטרנט בחברה הערבית שעיקרן:

- הקמת מטה לאומי לריכוז הטיפול בתחום הדיגיטציה בחברה הערבית.
- השוואת תשתיות האינטרנט והסלולר בישובים הערביים לתקן ולמצאי הקיים בישובים היהודים, תוך חיוב:
 - ספקי תשתית להתקין תשתיות אינטרנט מתקדמות בכלל הישובים הערביים במסגרת עקרונות הפריסה האוניברסלית;
 - ספקי הגישה לאינטרנט להקים ולתמוך בפס רחב ובאינטרנט מהיר בכלל הישובים הערביים או להצמיח באופן יזום ספקי גישה לאינטרנט שיתמחו בשירות לחברה הערבית;
 - ספקי הסלולר להקים ולתמוך במערך אנטנות ותשתית סלולרית בכלל הישובים הערביים על פי התקן הקיים בישובים היהודיים.

המלצות כלליות שעלו בעקבות ניהול משבר הקורונה

- לצד תמרוץ מעסיקים להעסיק עובדים ערבים יש מקום להנגיש מידע אודות היצע העובדים הערבים במשק. גם קודם למשבר היה קיים חוסר תיאום ופער בין היצע כוח האדם בחברה הערבית לביקוש, אך כעת יש למיפוי כזה חשיבות עוד יותר נוכח הצורך בעידוד מאסיבי של העסקת עובדים ערבים במשק.

- הניסיון מלמד כי מדיניות ותוכניות ממשלתיות אשר גובשו ותוכננו ללא ייצוג ו\או שיתוף נציגים ונציגות ערבים\ות נתקלות בחסמי עומק המונעים את יישומן. עם פרוץ המגיפה הוקם בממשלה מטה חירום ממשלתי בתיאום וריכוז המל"ל. אולם בגוף זה, כמו גם בגופים ומשרדים ממשלתיים רבים אחרים, אין ייצוג הולם לאוכלוסייה הערבית, בייחוד בדרגי הביניים ובדרג הבכיר. החשיבות בייצוגם של האזרחים הערבים במוקדי קבלת ההחלטות הינה חיונית בזמני חירום כמו גם בשגרה. לכן, אנו ממליצים:

- להבטיח את ייצוגם ההולם של האזרחים הערבים בכל מוקדי קבלת ההחלטות בצוותים המשרדיים, בצוותים הבין-משרדים ובכל מנגנון אשר יוקם. אנו ממליצים כי ייצוג האזרחים הערבים יקודם בשלבים השונים של תהליך גיבוש המדיניות, תכנון יישומה, גיבוש המסרים והנראות הציבורית.

- להקים מנגנוני שיתוף והתייעצות שוטפים עם הגופים הייצוגיים והמקצועיים של החברה הערבית, ובראשם וועד ראשי הרשויות הערביות ומטה החירום להתמודדות עם מגפת הקורונה בחברה הערבית.

- לקדם החלטת ממשלה שתקבע יעד ייצוג שייתן ביטוי הולם לחברה הערבית בדרג הביניים ובדרג הבכיר במשרדי הממשלה בשגרה ובחירום ובתוך כך להבטיח ייצוג של נשים ערביות.